

ELS PRIMERS DOCUMENTS EN LLENGUA CATALANA

Abans de parlar concretament del procés d'aparició del català en l'escriptura, és a dir, del naixement del català escrit, penso que serà oportú de fer referència, ni que sigui de passada, al procés previ necessari, el de l'aparició del català com a llengua viva, perquè sovint, i a vegades de manera ideològicament interessada, es relaciona el naixement d'una llengua romànica determinada amb l'existència d'un primer text en aquesta llengua, com si aquest text en fos la partida de naixement.

No ens referirem, però, a les teories que amb anterioritat al desenvolupament de la lingüística com a ciència, és a dir, fins ben entrat el segle XIX, van anar sorgint respecte d'aquests processos. En tot cas, a les pàgines que vaig dedicar a aquesta qüestió,¹ caldrà afegir ara almenys les aportacions fonamentals que sobre l'obra d'Antoni de Bastero i de Francesc J. Jaubert de Paçà han fet els benivolguts col·legues gironins Francesc Feliu i Enric Prat, i Pep Vila, respectivament.²

El català, com totes les llengües romàniques, va néixer com a conseqüència de l'evolució del llatí vulgar local. Aquesta evolució respon a un procés natural, que en aquest cas tenia de referent el llatí clàssic —el llatí ensenyat a les escoles—, que romangué inamovible almenys com a model gramatical. L'evolució constant de la parla col·loquial o vulgar incrementà progressivament la diferència entre aquest nivell d'ús corrent i el model esmentat durant

1. Josep MORAN, «L'aparició del català a l'escriptura», a *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 55-93.

2. Antoni BASTERO, *Història de la llengua catalana*, a cura de Francesc Feliu, Vic, Eumo, 1997; F. JAUBERT DE PAÇÀ, *Recherches historiques sur la langue catalane (1824)*, estudi introductori a cura d'Enric Prat i Pep Vila, Canet [de Rosselló], Trabucaire, 2000.

el baix Imperi romà i encara més després de la caiguda de l'Imperi d'Occident, de manera que molt aviat, i com a conseqüència d'una veritable revolució lingüística, fonètica i morfosintàctica, el llatí, de fet, desaparegué com a llengua viva i donà pas a les diferents llengües romàniques. Aquestes, però, al començament no s'aplicaren en la documentació, puix que el llatí, après a les escoles, episcopals o monàstiques, continuà essent l'única llengua escrita, com ho era també en els territoris de parla germànica de l'Imperi carolingi.

Respecte de la cronologia d'aquest procés, per les dades de què disposem podem deduir que al nord de la Gàllia, és a dir, a l'àrea on es formà el francès, al començament del segle VII ja no es parlava llatí, sinó aquesta llengua romànica; en aquest període en la crònica dita de *pseudoFredegarius*, i mercès a un joc de paraules, apareix el mot *daràs* 'donaràs' en boca d'un personatge, mot que ja no és el llatí clàssic *dabo*, ni el llatí vulgar *dare habeo*, sinó una forma plenament romànica, derivada de la del llatí vulgar.

És probable, però, que llavors encara no hi hagués una consciència clara de l'existència de dues llengües diferents, el llatí i la llengua romànica de cada lloc, sinó que encara es devien considerar que corresponien a dos nivells o registres d'una mateixa llengua, el llatí, sobretot en relació amb el llatí bàrbar merovingi, bastant diferent del clàssic.³

A Catalunya la manca de documentació d'aquest període no ens permet de precisar aquest procés, però, com ha dit Joan Bastardas,⁴ encara que admetéssim que l'aparició del francès pot ésser anterior a la de les altres llengües romàniques, les diferències cronològiques no poden ésser massa grans. En el nostre cas, l'evolució, que necessàriament s'havia d'haver produït durant el període de domini visigòtic, havia de conduir a l'aparició del català, com a més tard, almenys al començament del segle VIII. La nostra llengua, doncs, ja havia d'existir quan es va produir la reconquesta carolíngia, malgrat que no en tinguem informació escrita encara, per tal com la documentació disponible d'aquest període, redactada sempre en llatí, és molt escassa a casa nostra.

Ja en el període carolingi, com a conseqüència del renaixement cultural, que comportà un redreç del llatí escolàstic, inspirat en els models clàssics, es féu palesa l'existència de dues llengües ben diferenciades: el llatí, llengua ja morta però que es mantenia com a llengua de cultura, l'única escrita, i la vulgar romànica, que no superava encara el nivell col·loquial d'ús.

Aquesta diglòssia fou reconeguda explícitament en el Concili de Tours, de l'any 813, en què, per a la instrucció del poble, s'ordenà als clergues de tra-

3. Joan BASTARDAS, «El llatí de la Catalunya romana i l'origen i la formació de la llengua catalana», a *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial, 1995, p. 39-71. Vegeu també «La transizione dal latino alle lingue romanze», a *Atti della Tavola Rotonda di Lingüistica Storica. Università Ca'Foscari di Venezia*, a cura di József Herman, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998.

4. Joan BASTARDAS, «Quan el llatí esdevingué català», a *La llengua catalana...*, 1995, p. 73-105.

duir (*transfere*) les homilies llatines en llengua romànica vulgar (*in rusticam Romanam linguam*) o bé en la parla germànica (*aut Thiotiscam*) dels pobles incorporats a l'Imperi carolingi i tot just cristianitzats.

Aquestes distincions lingüístiques aviat es veurién reflectides en els *Juraments d'Estrasburg*, de l'any 842, entre els fills de Lluís el Piadós, Lluís el Germànic i Carles el Calb, per una banda, i de Lotari, per l'altra. El text d'aquests juraments, redactat en llatí, fou traduït en *romana lingua*, és a dir, en el francès de llavors, i en *teudisca lingua*, en llengua germànica, que en aquest cas era una varietat del fràncic renà de l'època.⁵

Al principi no se solia fer distinció, formalment almenys, entre les diverses parles romàniques, que encara no tenien uns límits precisos i que no estaven tan diferenciades com ara a causa de l'evolució posterior, de manera que el text romànic dels *Juraments d'Estrasburg* devia ésser força comprensible llavors per a un català (de fet és més comprensible ara per a un català que per a un francès), però aviat aparegueren també mostres, a vegades indirectes, de contrastos entre les diverses parles romàniques, i dels primers trets distintius entre aquestes parles.

En català, les primeres mostres de trets propis són del segle IX, encara escasses però ja ben característiques, enmig dels documents en llatí.

Per exemple: la forma *puio* 'puig', del llatí clàssic *podium*, que apareix l'any 857 i que presenta reducció condicionada de la *o* breu llatina tònica, més la palatalització del grup *dj* llatí; la forma (*in pago*) *Geronnense* 'en el territori de Girona', en llatí clàssic *Gerundense*, que figura en un precepte de Carloman de l'any 881 i que ens il·lustra el pas *nd* > *nm* (amb reducció posterior a *n*), evolució aquesta també ben característica del català, no compartida ni pel castellà ni per l'occità (excepte en gascó); el mot *palomera*, del llatí *palumbaria*, que apareix en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell (que lingüísticament es dedueix que també és del segle IX), on trobem l'evolució *-aria* > *-era* i *mb* > *m*, que són trets també típics del català, no compartits per l'occità comú.

També apareixen ja en els documents llatins d'aquest període preliterari molts mots que són típics del català com *aragalius* 'aragall, xaragall' (any 932), *cavagus* 'càvec' (any 977), *coma* (any 913), *kastagnarios et nogarios* 'castanyers i noguers' (any 875).⁶

Aquestes dades lingüístiques demostren que el català es va formar precisament dins de la seva àrea actual, i que no és cap projecció de les parles gal·li-

5. Carlo TAGLIAVINI, *Orígenes de las lenguas neolatinas*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1973.

6. *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. 1, Barcelona, 1960-1985. Vegeu també Joan Anton RABELLA «La relació entre el llatí i el català a la documentació arcaica», *Llengua i Literatura*, núm. 10 (1999), p. 7-19; i Josep MORAN «L'aportació de Cebrià Baraut a l'estudi de la llengua catalana», a *Miscel·lània a dom Cebrià Baraut i Obiols*, Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, 2000, p. 39-45.

ques que s'hagués produït amb motiu de la reconquesta carolíngia com a vegades s'ha dit. En tot cas, la semblança del català amb l'occità és deguda al llatí vulgar de què provenen aquestes llengües, que indica una gran i antiga relació mediterrània, no interrompuda en el període visigòtic.

Com que també és evident que la llengua catalana s'expansionà vers el sud i vers les illes Balears amb motiu de la represa de la reconquesta pels comtes de Barcelona, hem de considerar quina fou l'àrea primitiva o constitutiva del català. Segons la informació de què disposem, basada en la toponímia, podem deduir que aquesta àrea corresponia a la dels comtats carolíngis catalans més el territori de les ciutats de Tarragona i Lleida. Més enllà, és a dir, a partir del territori de Tortosa i a les Illes, les parles romàniques primitives ja devien presentar altres característiques. També hi hagué una projecció dels trets més específicament catalans per les valls més altes de Pallars i Ribagorça, que al principi presentaven unes parles romàniques molt influïdes pel substrat lingüístic preromà. El límit que tostemps ha estat fix és el del català amb l'occità, a les Corberes i a la resta de l'eix pirinenc.

Respecte de l'àrea constitutiva del català, és interessant de considerar un fet que no creiem que sigui casual del tot: foren precisament els comtats carolíngis de parla catalana els que s'agruparen progressivament fins a constituir una unitat política, que comprenia també el comtat de Rosselló, també català, malgrat que geogràficament formava part de la Gàl·lia i que eclesiàsticament havia estat vinculat a Narbona. Aquesta unitat politicolingüística, que fou presidida pel comte de la ciutat que n'esdevingué la capital, és a dir, pel de Barcelona, es denominà Catalunya, que és un mot derivat d'un nom ètnic o gentilici: català, que és també el nom d'aquesta llengua. A més, el fet que per damunt de l'Albera (antiga frontera oficial entre la Gàl·lia i Hispània) també es parlés català des del començament, demostra que el català no és una llengua exclusivament hispanoromànica, fins i tot des del punt de vista territorial.

Totes les parles romàniques, com hem dit, van néixer de l'evolució del llatí vulgar o col·loquial i en aquest estat d'ús col·loquial van romandre en els primers segles, sense que fossin utilitzades per escrit si no era en casos molt excepcionals. També és excepcional o casual el fet que s'hagin conservat aquests textos, a vegades simples notes o glosses marginals, que han estat considerats, però, com la partida de naixement de la llengua respectiva. Això ha estat a vegades un pretext per a commemorar algun «mil·lenari», com el del castellà, el 1977, basat en una datació prematura, en el segle x, de les glosses dites *Emilianenses*.

A nosaltres, no ens ha arribat cap text escrit expressament en català del segle x, i potser per això hem celebrat recentment un «mil·lenari» sense tenir en compte la llengua, però això no vol dir que no hi hagin existit aquests textos, sinó simplement que no s'han conservat. De fet sabem que hi va haver un text d'aquesta mena, perquè l'erudit il·lustrat Jaume Villanueva en dóna testimoni:

en un manuscrit científic molt valuós de Ripoll del segle VIII, avui perdut, hi havia una nota marginal amb lletra del segle X o del començament del següent que deia: «Magister ms. no vol que em miras novel» ‘el meu mestre no vol que em miris, novell’. Es tracta d’una facècia monàstica que ens il·lustra del sentit de l’humor dels savis monjos ripollesos, i que és el primer text conegut escrit expressament en català.⁷

Ja en el segle XI la llengua catalana s’aplica progressivament en la redacció de textos de caràcter feudal, escrits en un llatí molt macarrònic, de què tenim una bona mostra en l’antologia ben coneguda de Paul Russell-Gebbet.⁸ Hi podem observar que l’aparició d’elements en català és progressiva en la prosa vinculada al feudalisme: principalment juraments i greuges; comença amb noms propis i amb mots i fins i tot amb frases en català, i progressivament l’element romànic s’incrementa en aquesta mena de documentació durant aquest segle. No faré ara tampoc una relació detallada, per força selectiva, que ja he intentat en una altra ocasió, de textos que contenen formes catalanes d’aquest període, però sí que voldria assenyalar ara i ací la importància, no únicament lingüística, ans també històrica, del *Memorial de greuges de Ponç I, comte d’Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló*, datable entre el 1050 i el 1060, amb frases en català, que va donar a conèixer a Girona precisament P. Negre Pastell.⁹ Caldria transcriure de nou aquest document, que es trobava a Sevilla, a la Casa de Pilatos, del duc de Medinaceli, i fer-ne un bon estudi lingüístic.

Al final del segle XI trobem alguns documents de caràcter feudal escrits del tot o majoritàriament en català, que provenen precisament de l’àrea del bisbat d’Urgell, que és on s’aplicà més aviat el català a l’escriptura en vista de les mostres que ens han arribat. Em refereixo concretament als *Greuges de Guiltard Isarn, senyor de Caboet*, datat entre el 1080 i el 1095, i el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe Ot d’Urgell*, redactat probablement el 1098, que són sens dubte els primers documents en llengua catalana. El primer, descobert per Miret i Sans a l’església d’Organyà, d’on provenen també les famoses *Homilies*, presenta fragments, sobretot els encapçalaments dels paràgrafs, escrits encara en llatí, però l’element en català, que constitueix el cos del document, és majoritari. Se’n conserva l’original, i presenta un llenguatge molt arcaic, de comprensió difícil. Recentment,

7. Josep MORAN, *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 55-93.

8. Paul RUSSELL-GBBET, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, The Dolphin Book, 1964; «Mossèn Pere Pujol’s “Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII...”», (Barcelona, 1913): a partial retranscription and commentary», a *Studies in Medieval Literature and Language in memory of Frederik Whitehead*, Manchester, 1973, p. 257-277.

9. Pelayo NEGRE, «Dos importantes documentos del conde de Ampurias Poncio I», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIV, 1960, p. 229-261; el document a què ens referim es troba entre les pàgines 251 i 256.

Joan Anton Rabella n'ha fet un estudi lingüístic molt complet i ben interessant per al coneixement intern del català en aquest període.¹⁰

De l'altre document a què m'he referit, el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà* (del qual el mateix Miret i Sans va remarcar la importància), no disposem de l'original però sí d'una còpia del segle XIII inclosa en el cantoral de la catedral d'Urgell, i ha estat estudiat lingüísticament per qui us parla.¹¹ Ultra el valor lingüístic de la fórmula del jurament, aquest document és ben interessant des del punt de vista onomàstic pel fet que presenta nombroses subscripcions personals. Però ara voldria aprofitar l'avinentesa present per a exposar alguna hipòtesi respecte de les circumstàncies en què fou redactat, i que afecten la proposta de datació, el 1098, que he exposat abans. Se sabia que el pare del comte Pere Ramon, és a dir, el comte Ramon V de Pallars Jussà, mort el 1098, havia estat enterrat a l'església de Santa Maria de Mur, que ell mateix havia fet construir. Recentment aquesta església ha estat excavada; encara no ha aparegut la memòria definitiva de la intervenció arqueològica, però els autors van avançar una notícia periodística per mitjà d'un corresponsal de la comarca en el sentit que hi havia estat trobada la tomba d'aquest comte, amb l'esquelet corresponent a «un individu adult [que] va morir, entre els 50 i 55 anys, de mort violenta».¹² Esperem que surti la memòria completa de les excavacions, però, si es confirmés aquesta informació, podríem suposar que aquest comte havia estat víctima de la lluita que la branca familiar a què pertanyia duia contra els seus parents pròxims, els comtes de Pallars Sobirà, segons la terminologia moderna. En aquest cas, i per a evitar més venjances i lluites familiars és probable que el bisbe d'Urgell, en aquest cas sant Ot, que pertanyia precisament a la branca comtal de Pallars Sobirà, convoqués una assemblea amb el nou comte Pere Ramon, els seus germans i els seus vassalls, on van jurar pau i treva. Aquest seria el motiu per a redactar el document en català, la llengua d'aquests guerrers, que presenta incoherències sintàctiques precisament pel fet que l'escrivà no disposava de cap model anterior d'aquesta mena de documents.

Arribats al segle XII, continua la redacció en català de documents de caràcter feudal, dels quals assenyalarem com a més representatius els *Greuges dels*

10. Joan Anton RABELLA, «Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, xxxv. *Homenatge a Arthur Terry*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 9-49.

11. Josep MORAN, «Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic», a *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 95-117. Vegeu també Josep MORAN, «Precisió respecte del topònim Celhva (Pallars)», *Llengua i Literatura*, núm. 8, (1997), p. 473-474.

12. Notícia signada per Josep Maria Armengol, a Guàrdia de Tremp, amb el títol «Apareix l'esquelet del comte de Pallars», publicada al diari *Avui*, el 7 de setembre de 1999, p. 39. L'excavació ha estat realitzada per l'empresa Arqueociencia, equip format per les arqueòlogues Núria Nolasco i Conchi Rodríguez, que redacten la memòria arqueològica corresponent.

*homes de Sant Pere d'Escales*¹³ i els *Greuges dels homes d'Hostafrancs de Sió*,¹⁴ també provinents de l'àrea del bisbat d'Urgell, que va donar a conèixer Pere Pujol el 1913. I fora d'aquesta àrea, hi ha el *Capbreu de Castellbisbal*, datat el 1189, corresponent a la diòcesi de Barcelona.¹⁵

Però la producció de textos en català durant el segle XII, sempre en prosa, ja no es limita als de caràcter feudal. En aquest segle apareixen també les primeres traduccions o adaptacions de caràcter jurídic, concretament de *Liber iudiciorum*, el 'Llibre dels judicis', també conegut amb el nom de *Forum iudicum* 'Llibre jutge' o 'Llei goda', codi legislatiu d'origen visigòtic que els monarques carolingis van mantenir en les terres reconquerides que havien pertangut al regne visigòtic de Toledo, és a dir, a Catalunya i a la Gàl·lia narbonesa.

El juny de 1960, dom Anscari Mundó va donar a conèixer un fragment d'una traducció al català del *Llibre dels judicis* en un article publicat amb el títol «Un monument antiquíssim de la llengua catalana»,¹⁶ on després d'afirmar que «hem de fer un salt fins al final del segle XII per a trobar el primer text literari català: les *Homilies d'Organyà*», dona «la notícia de la descoberta d'un nou text català literari, que sembla més antic que cap dels coneguts fins ara [...]. El fragment que ara donem a conèixer servia de cobertes d'una insignificant llibreta de censals dels voltants d'Olot, algun d'ells a favor de Ripoll, [...] conté la versió literal i algunes glosses interpolades, d'uns capítols del *Forum Iudicum*, o sia del codi de lleis visigòtiques. Paleogràficament, la lletra en què fou copiat aquest tros de pergamí pot ésser datat de la segona meitat del segle XII, i no pas dels darrers anys del segle. Per donar un punt de referència podríem dir que fou escrit dins les dècades de 1170 i 1190». Segons Mundó, «el problema més difícil que planteja aquest fragment de còdex és el de l'època en què fou feta la versió; car el full descobert recentment no sembla pas l'original de la dita versió, sinó la còpia d'un còdex més antic», i basat en l'ús del mot *manuses*, moneda d'ús freqüent al segle XI, afirma que «aquest indici ens portaria a datar la versió present dins el segle XI, és a dir, no posterior a l'any 1100. Confesso, però, que, sense nous arguments, no goso atribuir-li una data tan reculada. La prudència aconsella de datar-la provisòriament de cap a la primera meitat del segle XII». A continuació, després de posar en relació el *Liber iudiciorum* o *Forum iudicum* amb els *Usatges de Barcelona*, transcriu un fragment

13. Maria BROSSA, «Estudi lingüístic d'un document català del segle XII («zo són clams») de l'arxiu Capítular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, VI, (1983), p. 335-359.

14. Philip D. RASICO, «El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)», a *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial, 1993, p. 103-131.

15. Josep MORAN, *El capbreu de Castellbisbal*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984.

16. Publicat a *Serra d'Or* (juny 1960), p. 22-23.

d'aquest full manuscrit, i acaba que aquesta «versió catalana del codi visigòtic és d'almenys 100 anys —si no de 150— anterior a la versió castellana del *Fuero juzgo* manada fer pel sant rei Ferran III de Castella, vers el 1250». Hem de dir respecte d'aquest text, que tracta precisament del dret de successions.

Ens hem estès en aquesta descripció, perquè, tot i que de fet eren unes conclusions provisionals, han tingut molta sort posteriorment, de manera que molts textos escolars i manuals de caràcter divulgatiu, que en general no presten gaire atenció al procés d'aparició del català en l'escriptura, han considerat i consideren aquest fragment traduït del *Liber iudiciorum* com el primer text escrit en llengua catalana, sense tenir en compte els altres anteriors que van donar a conèixer J. Miret i Sans i P. Pujol, a què ens hem referit abans.

Posteriorment, el 1984, Anscari M. Mundó va publicar la versió i l'estudi definitius del document anterior,¹⁷ que es conserva a la biblioteca de Montserrat, manuscrit 1109. Aquí precisa que «d'aquesta versió catalana, només se n'ha salvat un full de pergamí, que servia de cobertes d'un quadernet de censos [...]» (p. 155), «[el qual] conté 42 anotacions d'albarans de pagament de censos que feien els masos Terrés i Taixeda, de Sant Esteve d'en Bas, per diversos conceptes, des del 1541 al 1547» (p. 156). A continuació analitzarem les conclusions que en fa Mundó, exposades a la pàgina 192 d'aquest estudi, amb els nostres comentaris respectius entre claudàtors:

1. «La versió catalana del *Liber iudicus* fou feta molt probablement en els primers anys del govern de Ramon Berenguer IV, vers 1140.» [De fet, es tracta d'una simple conjectura, de relacionar la data probable de redacció dels *Usatges de Barcelona*, en llatí, amb aquesta traducció per l'ús que s'hi fa del mot *mancuses*, i en la substitució del mot *reial* (*regia iussione*) de l'original llatí per *leial* (*mandament leial*).]

2. «El títol català que portava devia ésser *Libre jutge*.» [Ara bé, segons J. M. Pons i Guri, especialista en història del dret i redactor de l'article corresponent a aquest codi a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (s. v. *Liber iudiciorum*), considera que correctament s'anomena *Liber iudiciorum* 'Llibre dels judicis' o *Liber iudicum* 'Llibre dels jutges', perquè mai no apareix la denominació *Liber iudex* 'Llibre jutge'.¹⁸ Cal afegir-hi que, en el text dels *Usatges* que ha publicat J. Bastardas, hi figura amb el nom de *Libri Iudicis* '(del) Llibre del Jutge',¹⁹ i en altres versions, com ara el text oficial dels *Usatges*, 'Leys godas'.²⁰]

17. Anscari M. MUNDÓ, «Antic fragment del *Libre jutge*, versió catalana antiga del *Liber iudiciorum*», *Miscel·lània Aramon i Serra*, IV, Barcelona, Curial, 1984, p. 155-193.

18. Informació facilitada en una carta particular datada el 3 de juliol de 2000.

19. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan Bastardas, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 50-51.

20. *Usatges de Barcelona*, a cura de Josep Rovira i Ermengol, Barcelona, Barcino, 1933, p. 52 i 207.

3. «Es tractava probablement d'un epítom bastant extens del *Liber iudicus*.»

4. «Aquesta versió s'ha de posar en relació amb la primera compilació dels *Usatges*, dels quals possiblement aleshores es degué fer una versió catalana.» [Creiem que no hi ha cap motiu per a establir aquesta relació, perquè els *Usatges* al començament, és a dir, fins al final del segle XII almenys, només afectaven el territori del comtat de Barcelona, i el *Liber iudiciorum* era vigent a tots els comtats catalans. I, respecte de les versions catalanes dels *Usatges*, les més antigues que coneixem són del segle XIII, és a dir, quan aquest codi tenia ja un abast general.]

5. «La versió catalana del *Liber jutge* fou feta per a ús de la cúria comtal de Barcelona.» [Es tracta d'una simple suposició, sense base, creiem, perquè aquesta versió no prové del territori de Barcelona. No sembla probable que la cúria de Barcelona fes aquesta traducció en vulgar durant el segle XII, perquè no coneixem que hagi fet cap document en català durant el segle XII. A més, com veurem, ara disposem d'una mostra d'una traducció més antiga del *Liber iudiciorum* provinent de l'àrea del bisbat d'Urgell, feta quan encara no s'hi coneixien aquests *Usatges*.]

6. «La còpia del ms. Montserrat 1109 és segurament dels anys 1180-1190.»

7. «Aquesta còpia fou feta probablement a Barcelona per a ús curial, si es consideren les peculiaritats paleogràfiques i codicològiques.» [Però ens sembla estrany que un manuscrit de la cúria de Barcelona hagi anat a parar a un mas de la Garrotxa. De fet, crec que s'hauria d'haver fet una comparació amb els manuscrits d'altres centres més pròxims del lloc de trobada com Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Amer o Girona.]

8. «Resta per als filòlegs la comprovació d'algunes d'aquestes conclusions i l'estudi lingüístic del text.» (p. 192).

L'estudi lingüístic d'aquest text fou fet per Jordi Bruguera,²¹ que parteix de les conclusions de Mundó: «la data del manuscrit entre el 1180 i el 1190, i la data de la primera versió catalana, vers el 1140» (p. 90), i a les «Conclusions» afirma que «la tònica general del fragment conservat de la còpia de la versió catalana del *Libre jutge* no s'aparta de la del text més antic que li és més pròxim cronològicament, les *Homilies d'Organyà*, ni del text dels *Usatges* [s. XIII], més semblant encara, pel seu contingut [...], [però] amb tot, hi podem remarcar alguns arcaïsmes més reculats que no apareixen en les *Homilies*: *fez, fezés, depòs*» (p. 109).

21. Jordi BRUGUERA, «La llengua del *Libre jutge*», *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, núm. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», x, p. 89-109.

Recentment Cebrià Baraut ha donat a conèixer un fragment d'una altra versió antiga al català del mateix *Liber iudiciorum*. Com en el cas anterior, també es tracta d'un manuscrit contingut en un full solt que es conserva en l'arxiu capitular de la catedral de la Seu d'Urgell, manuscrit 187.1, «provinent de Conques del Pallars Jussà, on sembla haver estat utilitzat com a coberta d'un llibre de comptes o notarial de principi del segle XVI (1511-1516)» (p. 7).²² Aquest fragment fa referència també al dret successori, camp en el qual aquest codi tenia una aplicació general. Segons Baraut, aquesta versió podia haver estat realitzada en un centre important de Pallars o Ribagorça. Respecte a l'altra versió catalana, «la comparació d'ambdues versions i llur anàlisi paleogràfica posen clarament de manifest que es tracta de dues traduccions independents i no pas contemporànies. El llenguatge del manuscrit urgellità (A) és més arcaic i les característiques de l'escriptura són més pròximes a la minúscula carolina que a la protogòtica, a diferència del manuscrit de la biblioteca de Montserrat (B), on apareixen ja alguns elements precursors de l'estil gòtic» (p. 13), i quant a la datació, considera, des del punt de vista paleogràfic, que «caldría situar aquesta traducció a la primera meitat del segle XII o, en tot cas, no gaire després del 1150» (p. 19).

El mateix C. Baraut em va encarregar que fes l'estudi lingüístic d'aquest fragment, que presenta unes característiques arcaiques i dialectals sorprenents. D'antuvi, sobta de trobar mots com *padre* i *madre* 'pare' i 'mare', mots no documentats mai fins ara en català. També hi trobem notables arcaïsmes lèxics, com *adabert*, del verb *adabrir* 'quedar vacant, revertir'; o *cosir* 'discernir, determinar', de la mateixa arrel germànica que l'occità *causir* i el francès *choisir*. Alguns trets fonètics també presenten un caràcter arcaic, com el manteniment sistemàtic de les oclusives sonores en posició final: *prínceb*, *trobads*, *amig* 'amic'. Alguns d'aquests trets tenen un caràcter septentrional, com la *-n* final en mots com *composicion* o *padron*, i més concretament de caràcter nord-occidental, com *pog* o *nexerà*. Finalment, pel tractament del grup *-ND-* > *-nn-* > *-n-* = *comenna* i *conamina*, pensem que aquest text degué ésser escrit durant la primera meitat d'aquest segle.

El fet que aquestes traduccions del *Liber iudiciorum* no siguin els primers textos escrits en català, com sovint s'ha dit, no minva llur valor lingüístic, que creiem que és considerable. Encara que només ens n'hagi restat un full de cada versió, hem de tenir en compte que ja no es tracta d'un document solt, sinó que formava part de còdexs que devien tenir una certa extensió. A més, es tracta de traduccions del llatí, la llengua de cultura de llavors, a una llengua encara d'ús col·loquial sobretot, és a dir, de caràcter bàsicament paratàctic. En

22. Cebrià BARAUT (I. Edició, contingut i datació) i Josep MORAN (II. Estudi lingüístic), «Fragment d'una altra versió catalana antiga del Liber iudiciorum visigòtic», *Urgellia*, XIII (1996-1997 [2000]), p. 7-35.

aquest sentit, els traductors o adaptadors van haver de fer un gran esforç lingüístic, en el camp del lèxic, però sobretot en el sintàctic, a fi de crear pràcticament del no res un sistema hipotàctic, que reflectís l'estil savi de l'original llatí. Són, de fet, els inicis d'un esforç cultural que permetrà que la prosa catalana assoleixi ben aviat, en el segle XIII, una gran maduresa lingüística en tots els registres.

Del final del segle XII o del començament del segle XIII són les famoses *Homilies d'Organyà*, que donà a conèixer el 1904 J. Miret i Sans, i que des de llavors són considerades com el text «literari» més antic en català. Posades en relació amb les *Homilies de Tortosa*, en occità, amb què comparteixen un sermó, el de Dimecres de Cendra, considero que les d'Organyà són traducció d'un text o textos provençals, relacionats amb l'activitat pastoral dels canonges regulars agustinians, que a Catalunya prengueren com a model l'abadia canonical de Sant Ruf d'Avinyó, a Provença.²³ Això explica els occitanismes que presenten les *Homilies de Tortosa*.²⁴

Ja arribats al segle XIII l'ús del català escrit s'estén progressivament; n'és una mostra l'existència de documents i cartes privades,²⁵ i de documents de cancelleria, sobretot a partir del regnat de Jaume I. Però també del començament d'aquest segle és una obra important: la traducció més antiga que coneixem per ara dels *Usatges de Barcelona*, editada recentment a cura de Joan Bastardas, a la qual ens hem referit anteriorment. Es tracta d'un text ben interessant per l'extensió, per la informació lingüística que ens aporta i per l'esforç que comportà la traducció al vulgar d'un text llatí, encara que es tracti d'un llatí curialesc del període feudal, en què es palesa sovint la parataxi característica del català d'aquest període. Puc dir que Joan Martí i Castell n'ha fet un estudi lingüístic acurat que esperem que sigui publicat aviat.

Durant la segona meitat del segle XIII s'acaba, de fet, aquest període arcaic que tractem, perquè mercès als esforços continuats que hem intentat de descriure, la prosa catalana ja adquireix una maduresa considerable, de caràcter hipotàctic, que li permetrà de crear una gran literatura, amb obres com les de Desclot i Ramon Llull, alhora que s'estén pels nous regnes conquerits. Voldria destacar, finalment, com a mostra primerenca d'aquesta ma-

23. Per a un estat de la qüestió, vegeu Josep MORAN, «L'ús de la llengua per a fins religiosos i catequètics en els orígens», *Miscel·lània Germà Colon*, núm. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», xxvii, p. 81-87.

24. Jordi BRUGUERA, «Les *Homilies d'Organyà* i els seus possibles occitanismes», a *Actes du XVII Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, 1983*, vol. 3, Ais de Provença, Université de Provence, 1985, p. 253-261.

25. Josep MORAN, «De la Portella a Castellví de Rosanes», a *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 119-127; Philip D. RASICO, «Lletres en català als bisbes d'Urgell», a *Estudis i documents...*, 1993, p. 132-159.

duresa el pròleg o preàmbul dels *Costums de Tortosa*, del 1272,²⁶ veritable mostra de prosa sàvia i elegant, que correspon ja a un altre món, no pas al món feudal rural, aspre i violent, que els *Usatges de Barcelona* intenten regular, sinó a un món nou, urbà, de ciutadans lliures, de burgesos que diem ara, que gaudeixen de «franquees e libertatz» com diu aquest mateix pròleg.

JOSEP MORAN

26. Aquest pròleg fou inclòs pel seu interès lingüístic en el llibre de Joan MARTÍ I CASTELL i Josep MORAN, *Documents d'història de la llengua catalana. Dels inicis a Fabra*, Barcelona, Empúries, 1986, p. 51-55. Vegeu també *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, que inclou un estudi de «La llengua del manuscrit *Consuetudines Durtuse*» a càrrec de Carles DUARTE I MONTSERRAT, p. XLIX-LXXIII.